

Tarihsel Eleştirel Marksizm Sözlüğü

Mekanik materyalizm

Alm. Mechanischer Materialismus

Ar. al-māddīya al-mikānīkiya.

Fr. matérialisme mécanique.

İng. mechanical materialism. –

İsp. materialismo mecánico.

Rus. mehaničeskij materializm.

Çince. jīxiè wéiwù zhūyì 机械唯物主义

“Mekanik” olarak gerçekleşen her şey, değiştirici müdahalelerin, praksisin ve tarihin dışında kalmış demektir. Bu tür süreçler belirli şeylerde örnek teşkil eden bir biçime bürünürler. Bir iç mekanik tarafından harekete geçirilen bir saat, akmakta olan zamanı homojen bir sürekliliğe dönüştürür ve onu öznel olarak algılanan süreden bağımsız olarak ölçülebilir kılar. Montaj hattı, çalışan özneleri kendi iradelerinden soyutlanan bir mekanizmayla, sürekli olarak yenilenen görevlerle karşı karşıya bırakır. İcat edilmesi esnasında son derece yüksek bir fikir üretme gücü – “Ingenieur” ismi “Ingenium”dan (yaratıcı yetenek) gelir ve o da 18. yüzyılın otomat yapımcısı gibi buna büyük miktarda ihtiyaç duyar – gerektiren şey, ele aldığı özneleri işleyen bir mekanizma olarak ‘şeyleştirir’ ve onları fabrikada ölü bir mekanizmanın yaşayan birer uzantısı haline getirir. (Marx, *K 1*, 23/445). Ancak mekanik materyalizmin

paradigması aynı anda doğanın benimsenmesinde bir sıçramaya neden olur ve böylelikle burjuva sınıfına doğal dünyayı tanrısal müdahaleden bağımsız bir bütün olarak ele almasını sağlayan bir bilinç kazandırır ve şu devrimci soruyu sormasının önünü açar: Doğanın kanunları aşkın bir merciden bağımsız işliyorsa, insanların birlikte yaşamasının kanunları da neden ruhban sınıfının ve asillerin egemenlik iddialarından bağımsız bir şekilde formüle edilmesin ki?

Ancak, Marx’ın, Charles Darwin’in “bitki ve hayvan organlarının oluşumu” ile aynı önemin verilmesini talep ettiği “toplumsal insanın üretken organlarının oluşum tarihi” göz önüne alındığında, “tarihsel süreci dışlayan soyut doğabilimsel materyalizm” (23, 392 ve devamı, Dipnot 89) epistemolojik bir engele dönüşür. “Teknolojinin eleştirel bir tarihi” -eleştirel kavramı, insanın doğaya karşı takındığı aktif tutumun” (age) ortaya çıkartılması anlamında kullanılmıştır- “o zamana dek mevcut olan ve gerçekliği insanî faaliyet, praksis olarak ele almayan her türlü materyalizmin “temel eksikliğini” ortaya koyar (*ThF 1*, 3/5). İnsanlara özgü bilinçli-planlı eylemin özellikleri nerede ortadan kaldırılırsa, mekanik materyalizm paradigması oraya geri döner. Tıpkı ‘posthümanizm’ tartışmasında -bilgisayar temelinde mümkün hale gelen araçların izlenimi altında- dijital donanımlı ‘makine insan’ın yeniden ortaya çıkmasında olduğu gibi.

1. Mekanik-materyalist dünya görüşü, varlığını ilk olarak 15. yüzyıldan itibaren zamanın ve mekânın ölçülmesi için giderek daha hassas aletlerin yapıldığı astronomi alanındaki gelişmeler sayesinde ortaya koydu. Saat mekanizması, ister dünyadaki zamanın ölçülmesinde kullanılıyor olsun, ister gezegenlerin yörüngelerinin temsil edilmesinde, “dünyanın nedensel-mekanik bir resmini” ortaya koyar ve “dev bir dünya makinesi” olarak ele alınmasını sağlayan “kozmosun simgesi”ne dönüşür (Schmidtchen 1997, 571). Johannes **Kepler**’in Nikolaus **Kopernikus**’un ardından gezegenlerin yörüngelerini açıklamakta izlediği yol “hipotezi olmayan astronomi” (Heydonus’a, 1605; akt. Blumenberg 1975, 350, Dipnot 55) yönüne doğru ilerler, daha doğrusu: “hipotez olarak heliosentrizm”, “bu hipotezi astronomiden söküp atmanın manivelası olur (351). Her şey, “fiziksel nedenlere” dayandırmak, “çalışmamda beni teselli eden ve gurur duyduğum şeydir” diye yazıyordu **Kepler** (Crüger’e, 1624; akt. Blumenberg 1975, 351), ancak bu esnada gök mekaniği konusunda yönünü hâlâ el yordamıyla bulmaya çalışıyordu.

Kepler’in merkezi bir cismin etrafında hareket eden gezegenlerin matematiksel tanımına yerçekimi açıklamasını ilk ekleyen Isaac **Newton** oldu; böylelikle gökyüzündeki koşullar da artık cisimlerin cisimler

üzerindeki (değiştirilebilir) etkisi olarak algılanmaya başlandı. Onu yerçekiminin nedenleri hakkında bir şey söylememekle ve mekanik sağlama yapmadan uzaktan bu ‘ürkütücü’ etkiyi kabul etmekle suçlayanlara şu karşılığı veriyordu: “Hypotheses non fingo” (1713, 484) – Hiçbir hipotez oluşturmuyorum.” Böylelikle, burada var olduğu varsayılan “mekaniğin” artık gözle görülür bir şekilde iç içe geçmiş çark sistemine sahip saat paradigmasında temsil edilemeyeceğini kabul etmiş olur. **Platon**’a dayanan ve **Kopernikus** tarafından da kabul edilen, çember ile kürenin akla en uygun hareket ve cisim formları olduğunun gökyüzü için de geçerli olması gerektiği anlayışı, **Kepler** tarafından gezegenlerin yörüngelerinin eliptik olduğunun ispat edilmesiyle çürütülmüştü – buna bağlı olarak ‘ezelden’ bu yana belirli formlara bağlı olarak mutlak bir şekilde hüküm süren bir ‘akılın’ varlığı da çürütülmüş oluyordu. “O halde, hiçbir hipotez oluşturmamak, burada cisimlerin bilinmeyen doğasından ve aynı şekilde kuvvetin bilinmeyen doğasından bir sonuç çıkarmamak anlamına geliyordu. Böylelikle bu fenomenlerden çıkartılabilen tek sonuç, güneş sisteminin kütleleri, büyüklükleri ve mesafeleri arasında nedensel bir bağlantının yaratılmasıydı.” (Blumenberg 1975, 354)

Newton’un, gezegenlerin ilk hareketlerini aldıkları bir ‘hareketsiz hareket ettiriciyi’ dışlamak istememesi, ‘kuvvet’ konseptinin bir durum değişikliğinin doğrudan temas yoluyla değil de, uzun

mesafeler boyunca birbirlerine etki eden cisimler tarafından meydana getirilmesinde de etkili olmasından ötürü, ilerlemede bir kesintiye yol açmamıştı. Hans **Blumenberg**'e göre, “şeylerin doğası hakkında soru sormaktan imtina edilmesi, sınırlı bir bilme arzusuna yanıt almanın tek yolu. Başlangıçta edinilen bu imtina unutulduğu anda ise bu bilme arzusu sınırsız bir merakın aracına dönüşmüştü.” (359) Pierre-Simon **Laplace**'ın **Napoleon'un** *Traité de mécanique céleste* adlı eserinde neden “yaratıcıdan bir kez dahi olsun söz edilmediği” yolundaki sorusuna gururla şu cevabı verebilmesi için aradan bir yüzyıl geçmesi gerekecekti: “je n'avais pas besoin de cette hypothèse (Bu varsayıma ihtiyacım yoktu).” (Ref. N. Engels, 22/295 ve devamı) **Laplace** için astronomi artık “büyük bir mekanik problem”di. (1798, 1).

2. Gelişen doğa bilimlerinin 17. ve 18. yüzyıllarda “toplumsal insanın üretici organlarını” geliştirdiği ve buna bağlı olarak teknolojinin “insanın doğaya karşı aktif tavır” olarak öne çıktığı ölçüde (**Marx**, 23/392 ve devamı, dipnot 89), tanrıya en iyi durumda bir artık büyüklük olarak tahammül eden nesnel bir dünya görüşü de giderek geliyordu. “Doğanın desakralizasyonu ile doğanın mekanik güçlerin bir yığıntısı, bir sömürü ve boyun eğdirme nesnesi olarak keşfi, eğitilebilen ve şekillendirilebilen, manipülasyonda kullanılabilen [...]

bir varlık olduğu keşfedilen insanın desakralizasyonu ile aynı anda gerçekleşiyordu.” (**Kosik** 1963/1970, 216) Mekanik dünya görüşü, bu çift anlamlı duruma, insanları ve oluşturdukları devleti, özerk olarak işleyen ve aynı zamanda kapsamlı bir şekilde hareket yasalarına tabi olan “makinelere” olarak ele almak suretiyle yanıt verir.

2.1 René **Descartes**, tüm özgül cisimsellikten soyutlanarak yaratılan “res extensa” ve daha sonra bilinç olarak adlandırılan “res cogitans” ile mekanik materyalizme alan yaratır ve aynı zamanda “iç dünya ve dış dünyanın yeni dönemsel düzenlemesi” ile bilinç hakkındaki modern söylemi kurar (**Haug** 1984, 30). Galileo **Galilei**'nin 1633'te engizisyon tarafından mahkûm edilmesini akılda tutarak, iki töz doktrini ile sorumlulukların bölünmesi adına bir uzlaşma önerisi sunar: Kilisenin ideolojik gücü için “düşünen töz”, “maneviyat”, “ruh”; bilimler için, insan vücudu da dahil olmak üzere doğanın işlevsel bağlamı. **Descartes**, ölümünden sonra yayınlanan *Traité de l'homme* [İnsan İncelemesi] (1664) adlı eserinde, ilk başlarda ruhun ve bedeninin oluşturduğu bir kompozisyondan söz eder, ancak daha sonra sadece bedeni ele alır. Nefes alma, büyüme, sindirim, uyku, uyanma, beş duyu, hatta tasavvurların bir deposu olarak hafıza bile, “bitkisel [...] bir ruh” gibi mekanik ilkeye aykırı bir yapıya başvurmadan, bir saat “ya da başka bir otomat” paradigmasında

açıklanır. (1664/2015, 327). Bu iki katmanın birbirinden ayrılması, onun bedeni bir “makine”-sürekli kullanılan bir metafor- olarak sunmasına izin veriyor, bu esnada fizik ve anatomideki en son bulgulara dayanarak, söylemine kanıt sağlıyordu. Descartes, temsil sanatının tüm kurallarını seferber ediyor, çok sayıda görsel kullanıyor ve son paragrafta okuyucularına acil bir çağrıda bulunuyordu; bunu yaparken, muhtemelen (âlimler de dahil olmak üzere) ortalama aklın “açık” ve “anlaşılır” olarak sunulan düşünceleri kolayca kabul etmeyeceğini varsayıyordu.

Descartes, *Traité de l’homme* adlı eserinin V. bölümünde özetlediği *Discours de la méthode*’da [Yöntem Üzerine Söylem], tanrının yaratılış esnasında dünyayı sadece maddeden yapmış olsaydı bile, yine onun tarafından konulan doğa yasalarının “salt maddi olan her şeyin zaman içerisinde onları şimdi gördüğümüz duruma getireceği” varsayımından yola çıkıyordu (1637/1961, 43). Ona göre, maddi şeylerin “özünü” (*nature*) anlamının en kolay yolu, onları tamamlanmış olarak değil de, oluşları esnasında izlemekti (age). Makinelerin veya otomatların üretimi ile ilgili olarak, insan ile tanrı arasındaki “kıyaslamayacak kadar iyi” (52) çalışan mesafe daralıyor, ancak bu esnada ortaya çıkan makine her zaman aynı yasalara göre işliyordu. ‘Yapay Zekâ’nın Descartes’ın ufunda yer almadığı kesin olmakla

birlikte, insan vücudunu tamamen içsel terimlerle anlayarak, prensipte yeniden inşa edilebilen bir makineye benzetiyor, ilahi yaratımı “boş bir övgü kalıbına” indirgiyor (**Lange** 1866/1896, 224) ve “fizik ilkelerinin insan yaşamının tüm organizasyonuna aktarıldığı” materyalizmin önünü açıyordu (**Krauss** 1964/1996, 262).

2.2 Thomas Hobbes ile mekanik-materyalist düşünce, politik alanı ele geçirdi. Hobbes, *Leviathan*’ın ünlü girişinde (1651), devleti “örneğin saatler gibi yaylar veya iç kısma monte edilmiş bir çark sistemi tarafından harekete geçirilen otomatlar veya makineler” üzerine modellenmiş olarak sunuyordu. Buna göre, devlet “yapay bir insan”dır, burada “*en yüksek güce* sahip olan, tüm bedeni canlandıran ve harekete geçiren ruh gibidir”, üst düzey memurlar ise “yapay uzuvlar” işlevi görürler. Bu ‘siyasi varlık’ta, ‘hak ve adalet’ ‘yapay akıl’ demektir, ‘birlik’ ‘sağlıklı’ durum, isyan ‘hastalık’ durumu ve ‘iç savaş’ ise ‘ölüm’ anlamına geliyordu. Son olarak, siyasi varlığı oluşturan ilk sözleşmeleri, tanrının yaratılışı başlattığı “olsun ya da insanı yaratalım” sözlerine benzetmekten çekinmez. **Marx** da, basitçe parçalanabileceği yanılması besleyen “devlet makinesi” (*I.B.*, 8/151, 197 vb.) metaforunu kullanacaktır.

Hobbes, duyuları “dış bir cisim veya *nesneden*” kaynaklanan ve “sinirler ve lifler” vasıtasıyla beyne ve kalbe etki eden, burada da “direnç ve karşı basınç” oluşturan bir basınç olarak açıklayarak,

bilhassa John **Locke** tarafından geliştirilen duyumculuğun yolunu açar (*Leviathan*, Bölüm 1). Hissettiğimiz her şey – ışık, renk, ses, koku, sıcaklık, soğuk – “temelde nesnedeki maddenin hareketinden başka bir şey değildir” (age). Bunu yaparken, **Descartes**’ın “düşünen tözünü”, “etki-tepki” (**Starobinski** 2001, 102) fiziksel terim çiftini kullanmak suretiyle bir duyumlar teorisine dahil ederek onun ötesine geçer, aynı zamanda düşünmeyi de dışarıdan gelen bir etkiye gösterilen -ne kadar kompleks olursa olsun- bir tepki olarak görür.

2.3 On sekizinci yüzyıl Fransa’sında, bir kişi bir kitap yayınlamak istediği takdirde, “ruh ve madde arasındaki radikal karşıtlığı kabul etmesi gayet akıllıcaydı” (**Starobinski** 2001, 111). **Buffon**, *Doğa Tarihi* isimli çalışmasında buna bağlı kalır ve kazandığı hareket özgürlüğünü, duyum ile hareketin tetiklenmesi arasındaki bağlantıyı daha etkileyici bir şekilde göstermek için kullanır. Böylece, kolları ve bacakları olmasa, hatta “fiziksel bir noktaya” indirgenmiş olsa dahi, hareketi tetiklediği için arzulanan nesneye sahip olmak için tüm gücünü kullanan bir insanı tanımlar (*Histoire naturelle*, Cilt 4, Paris 1753, 366; bkz. **Starobinski** 2001, 114). Prusya’ya sığınan **La Mettrie**, mekanik modeli “dik sürünen makineler” (1747/2009, 125) olarak tanımladığı tüm insanlığı yayar ve böylece **Diderot**, **Helvétius** ve *System der Natur* [Doğanın Sistemi] (1770) adlı eseri, gelişimin

canlı ve kesin bir özeti olarak öne çıkan **D’Holbach** kuşağı materyalistlerinin “doğrudan öncüsü” olur (**Naumann** 1955, 110).

Bir hekim olan **La Mettrie** insanı bir makine olarak görür ve bunu *L’homme machine* [Makine İnsan] (1747) adlı ünlü eserinin başlığında vurgular; ancak, getirdiği asıl büyük yenilik, **La Mettrie**’nin ilahiyatçıların “bedenin mekanizması konusundaki cehaletlerini” (2009, 27) eleştirmesi ve araştırmaların dini veya felsefi-metafizik müdahalelerden arınmış olarak yapılmasını istemesidir. İki töz öğretisinin -ruh ve beden- eski dilsel materyalinde kendi konumunu dile getirirse bile, ruh “sadece bir hareket ilkesidir” (111), «[...] zeki bir kafanın [bon esprit] sadece içimizdeki düşünen parçayı belirtmekte kullanabileceği boş bir kavramdır” (97) - «beynin ve tüm vücudun kendine özgü yapısına» (95) bağlı olan bir yetenektir. Böylece “insanın maddi birliği”nden (107), “kendi zembereğini kuran bir makine”den (35) söz edebiliyordu; bu makinenin, **Jacques de Vaucanson**’un flüt çalıcısı örneğine uygun olarak “yeni bir Prometheus” tarafından yeniden yaratılabilmesi mümkün olacaktı (121).

La Mettrie’ye göre, kendi kendini düzenleyen bu ilişkileri ortaya çıkarmak için “gözlem” ve “deney” büyük önem taşır, ancak biz “doğa tarlasındaki köstebekler” (131) olarak “nedenler ve etkileri” (47) arasındaki ilişkiyi sık sık göremeyiz. Bununla birlikte, bir şey görünür değilse, insan cesaretle onu

açıklamaya çalışır. Örneğin, soğuk havanın III. Henry üzerindeki olumsuz etkileri göz önüne alındığında, Guise Dükü'nün idamına iklim koşullarının neden olduğu öne sürülebilir (krş. 41). Ya da besinler: İngilizlerin etlerini kanlı yemeye olan düşkünlükleri, diğer uluslarla karşı üstünlük duymalarının sorumlusudur (krş.34, dn. 9).

Küçük nedenler, büyük etkiler: Bir yandan “bir hiç, küçücük bir lif” (Fontenelle, akt. La Mettrie 1747/2009, 45) vücut organizasyonunda bir dahi ile bir budala arasındaki farkı belirleyebilirdi, ancak öte yandan, La Mettrie mükemmelleşme yeteneğine öyle büyük bir inanç besliyordu ki, hayvan ile insan arasındaki sınırın dahi geçirgen olduğunu düşünüyordu. **La Mettrie**'ye göre, “aptallar ve kıt akıllılar” tıpkı – zeki bir varlık olan ve – konuşmayı öğrenme kapasitesine sahip maymunlar gibi, “insan suretinde hayvanlardı”. Hayvandan insana geçiş alanını aşmak için gereken uzun zaman dilimleri, “eğitimimizin mekaniği” (53 ve devamı) tarafından kolayca geride bırakılmış gibi görünüyordu.

La Mettrie, yaşamsal faaliyeti ile “doğrudan bütünleşmiş olan” hayvan ile yaşamsal faaliyetini “iradesinin ve bilincinin nesnesi” (Ms 44, 40/516) kılmış olan insan arasında bir fark görmüyordu. Maymun olmayı belirleyen içgüdü ile “toplumsal koşullar bütününe” (ThF 6, 3/6) kaydırılan insan olma içgüdü

arasındaki farkın, öğrenme süreçlerinde kazandırılması gerekir. Hayali bir yerde anonim olarak yayınlanan kitap indekse alındıysa, bunun nedeni “dünyayı dış müdahale olmadan açıklama isteği” idi (**Bloch**, *Mp*, 180). Son derece iyi bir şekilde düzenlenmiş dünya makinesinde hâlâ ilahi bir yaratıcının el yazısını gösteren deizmin arka kapısı burada kapalıdır, çünkü **La Mettrie**'ye göre “maddenin ezeli olup olmadığı, yaratılıp yaratılmadığı, bir tanrının olup olmadığı” önemli değildir. “Gözle görülemeyen bir şey yüzünden acı çekmek, ne büyük bir çılgınlıktır!” (1747/2009, 87).

2.4 La Mettrie'nin gelecek nesiller arasında itibarını zedeleyen şey böyle bir kayıtsızlık değil, aksine *Ansiklopedi*'nin ilk ciltlerinin yayınlanmasıyla ortaya çıkan ve “filozofların yalnızca ulusun tüm katmanlarını hayal bile edilemeyecek ölçüde sarmış olan bir hareketin sözcüleri olduğunu açıkça ortaya koyan” yeni durumdu (**Fontius** 1967, 244). **La Mettrie**'nin öğretisi henüz “apolitik”, pratiği olmayan, “toplumsal gerçeklikte bir değişikliğe ihtiyaç duyulduğu sonucuna ulaşmayan” (**Naumann** 1955, 110) bir felsefe olsa bile, Eski Rejim'in savunucuları, uğradıkları hegemonya kaybı nedeniyle ürkmüş olmakla birlikte, yine de düşünme ve eylem arasında bağlantı kuruyorlardı. Jean de **Castillon** 1771'de **-La Mettrie**'nin ölümünden yirmi yıl sonra- **d'Holbach**'ın *Doğa Sistemi*'ni eleştirirken, kendini bir “makine” olarak gören ve ölümün her şeyin sonu olduğuna inanan “hoşnutsuz”

bir kimsenin, “hükümdarının canına kast etmekten hiçbir surette alıkonamayacağına” emin olmuştu (alıntılayan Naumann 1955, 105). “Materyalizm”e karşı uyarı bile burada mekanik bir neden-sonuç ilişkisinin materyalist paradigmasında dile getirilir. Bağlantıları basit nedenselliklere indirgeyen mekanik düşünce, hem araçsal hem de fantastik bir akıl işlevi görür ve en maceralı açıklamalar için yeni bir temel oluşturur. Bu nedenle, Paris Tıp Fakültesi’nin dekanı Philippe **Hecquet**, vebayı dünyadan yükselen kızgın parçacıklara bağlar (*Traité de la peste*, 1722; krş. Ehrard 1963, 702). Doktor Théophile de **Bordeu**, ayın veya diğer gezegenlerin hastalığın seyri üzerindeki etkisini yok saymaz. Gerçi bir “entelektüel uçurum” halkın veba saçan yıldızlardan duyduğu korku ile rasyonel “basit bir mekanizma” arayışını birbirinden ayırır (**Ehrard** 1963, 704), ancak ‘etki’ kavramı, mekanik materyalizmde astrolojik çeyizinden arındırılmış olarak ortaya çıktığında dahi, nihai olarak tek ve aynı ‘düşünce’dir (*moule mental*) (age). “Deneysel yöntem veya ‘yeni fiziğin’ ilkelerine yüksek sesle bağlılık” (age), içinde bulunduğu sıkıntı nedeniyle sinanmış bir şemaya başvurma ihtiyacı ile el ele gider. İronik olarak «Laplace iblisi» olarak adlandırılan şey, bu ihtiyacın ifadesidir. Belirli bir anda birbirine etki eden “tüm güçleri” tanıyan ve buna bağlı olarak “geleceği ve geçmişi” tam bir şeffaflıkla

gözlerimizin önünde serecek olan bir “zekâ” tasavvuru (**Laplace** 1814/1886, 4).

3. Marx, mekanik materyalizmle yaptığı tartışmayla, ilk olarak Feuerbach tezlerinde formüle edilen “yeni” materyalizme geçişin yolunu bulur (*ThF* 10, 3/7). *Kutsal Aile*’de bulunan Fransız materyalizminin “iki yönü”nün kısa tasviri, tasvir edilenden (2/132) kritik bir mesafede hareket etmektedir. Francis **Bacon**’a göre “ilk yaratıcısı olarak [...] materyalizm naif bir şekilde çok yönlü bir gelişmenin filizlerini içinde barındırıyordu”, hareket “mekanik ve matematiksel bir hareket olarak değil, aksine -Jacob **Böhme**’nin ifadesiyle- maddenin *itici gücü, yaşam soluğu, enerjisi, acısıydı*” ve maddenin “ilkel biçimleri”, “özümlü farklılıkları üreten canlı, bireyselleştirici, içkin güçlerdi” (135); ancak materyalizm **Hobbes** tarafından sistematik olarak geliştirilerek “tek yönlü bir hal aldı. Fiziksel hareket, mekanik veya matematiksel harekete kurban edildi” (136).

Marx, “mekanik Fransız materyalizmi”nin, “kendi metafiziğine karşıt olarak Descartes’ın *fiziğinden*” kaynaklandığını düşünür” (133). **Descartes**, “kendi *fiziğini* kendi *metafiziğinden* tamamen” ayırarak -fizik içinde- “*madd*e”yi “tek *töz*”, “varlığın ve bilmenin tek temeli” (age.) yaptı. **Marx**, bir süre sonra fiziğin “materyalizmin ruhu, bir *beden modu* ve *mekanik hareket fikirleri*” (age.) ilan edilmesini, hayatın

“doğrudan şimdiki ana, dünyevî zevklere ve dünyevî menfaatlara [...]” yönelik olmasından ötürü metafiziğin “neredeyse tüm itibarını yitirmiş olmasına” bağlar (134).

Ancak insan “tüm bilgileri, algıları vb. duyular dünyasından oluşturuyorsa [...]” (138), bu dünyanın nasıl düzenlenmiş olduğu sorusu belirleyici hale gelir. **Marx**, bunu *dünyayı yorumlama* sorunundan bir *dünya değişimi* sorununa dönüştürür. “Eğer insan koşullar tarafından şekillendiriliyorsa, o zaman koşulları insani bir şekilde oluşturmak gerekir” (age.). Bu, *ThF*’de tam anlamıyla çığır açan bir düşüncedir: “Koşulların değişiminin materyalist doktrini [...] koşulların insanlar tarafından değiştirildiğini ve eğiticinin kendisinin eğitilmesi gerektiğini unuttur” (3/5f). ‘İnsan’, tamamlanmış bir özne değil, aksine, kendini oluşturan insanlığın etki bağlamında fail olarak yer alır.

3.1 “Matematiksel-mekanikçi dünya görüşü»nün (**Borkenau** 1934, V) ortaya çıkışının ve dolayısıyla burjuva dünya görüşünün bu yönünün başlangıçlarının tarihsel materyalist terimlerle nasıl anlaşılacağı sorusu, 1930’larda *Sosyal Araştırmalar Dergisi* çevresinde bir tartışmanın başlamasına neden oldu. **Marx**’ın “**Descartes**, hayvanları sadece birer makine olarak tanımlayarak, hayvanların insanın yardımcıları olarak gördüğü Orta Çağ’ın aksine, onları manüfaktür döneminin gözleriyle görür» (23/411, dn. 111) ifadesine

dayanan **Franz Borkenau**, “17. yüzyılın doğa bilimleri ile manüfaktür arasında tam olarak anlaşılabilir bir bağlantı” (1934, 3) olduğu tezini geliştirir, çünkü bu aslında “matematiksel kavranan mekaniktir ve bundan başka bir şey değildir” (4). Mekanik, diğer tüm bilgi dallarına dil ve metaforlar tayin eden kılavuz bilim olur. Endüstri, en gelişmiş örgütlenme biçiminde, “doğada olan her şeyi bir manüfaktürdeki süreçlere benzeterek kavramayı” nihai olarak mümkün kılan malzemeyi sağlar (5). **Galilei** ve çağdaşları tarafından geliştirilen mekaniğin temel kavramları, “manüfaktürün elle yapılan üretim sürecinde en ince ayrıntılarına kadar ortaya konabilen ilişkilerin kesin formüllerinden başka bir şey değildir [...]” (6). Mekanik, “iş performansını karşılaştırmanın kesin bilimi” (8) olarak, yapılan işi matematiksel olarak ölçülebilir oranlara indirgeyen ve işin nesnesini, “maddeyi”, tıpkı onu işleyen hareket gibi “ölçülebilir niteliklere” (10) ayırmak suretiyle kullanarak üretimin kesinliğini ve hızını artıran, rasyonel bir işletmenin tarihsel kazanımını öngörüyordu”. “Madde”, “dış etkilerle hareket ettirilen alt tabaka” haline geliyordu (12).

3.2 **Max Horkheimer**’ın kısa bir önsözde (1933) belirttiği gibi “Sosyal Araştırmalar Enstitüsü adına” yürütülen çalışma, Enstitü’nün kendi saflarından sert bir itirazla karşılaştı. Her şeyden önce, manüfaktürel iş bölümüyle mekanik dünya görüşünün ortaya çıkışının birleştirilmesi kimseyi ikna etmemişti. Henryk **Grossmann**, **Horkheimer**’in yazdığı üzere, “**Borkenau** tarafından

ortaya atılan soruları bağımsız bir çözüme yaklaştırmaya çalışan” bir eleştiriyi verir (1935, 161). **Grossmann**, “ne 1) açıklanacak fenomenin, 2) ne de bu fenomeni açıklayacak olanın [...] var olduğunu, her ikisinin de -gerçekleri bilmemeye dayanan- bir yanılısma olduğunu” göstermek istiyordu (Horkheimer’a mektup, 24 Ağustos 1934, GS 15, 223 ve devamı). **Borkenau**’un modern mekaniğin 17. yüzyılın başında ortaya çıktığını belirtmesi, manifaktürel işbölümünü ise 18. yüzyıldan sonrasına taşımasından ötürü, “*zamansal bir tesadüfi karşılaşma* [...] yapay olarak inşa edildi” (224).

Leonardo da **Vinci** daha 16. yüzyılın başlarında “mekaniğin temel ilkesi olan eylemsizlik yasasını” biliyordu (**Grossmann** 1935, 168) ve karşılaştırmalı anatomi üzerine yaptığı çalışmalardan “hayvan vücudunun işlevlerinin [...] ve uzuvlarının hareketlerinin mekanik yasalarına tabi olduğu sonucuna ulaştı” (169). **Borkenau**, Adam **Smith** tarafından tanımlanan, 18. yüzyılın ikinci yarısında rasyonel bir işbölümü ve iş dağılımı ile karakterize edilen “organik” manüfaktürü, “işbölümünden eser bile olmayan [...] basit işbirliği evresine geri döndürmüştü (183). “Nitel olarak her zaman aynı ve yalnızca nicel olarak farklı” (190) iş, zaten işçinin bireysel becerisine bağlı olarak manifaktürde değil, yalnızca “makine benzeri üretimde” (191; bkz. 23/401) olabilirdi. **Borkenau**, bu konudaki manifaktürel işbölümü ile mekanik felsefe arasındaki bağlantıyı ortaya koymak yerine, ikincisinin ortaya

çıkışını yalnızca “materyalist olarak” süslüyordu (198). Mekanik teorisinin belirleyici itici gücü borçlu olduğu şey manüfaktürdeki işbölümü değil, makine yapımıydı - toplar, saatler, su ve kaldırma makineleri (210).

3.3 Grossmann’ın eleştirisi sadece **Borkenau** için değil, daha az ölçüde de olsa Marx için de geçerlidir, çünkü gelişigüzel bir yorumdan tam olarak işlenmiş bir teoriye giden yol çok uzundur. **Borkenau**’nun temel ve üstyapı, üretim ve düşünme, varlık ve bilinç dolaylılarını ele alan çalışmasını çevreleyen tartışma, materyalist tarih anlayışının temel sorusuna, “gerçek yaşam süreci” ile onun “ideolojik refleksleri ile yankısı” (*DI*, 3/26) arasındaki bağlantının nasıl olduğuna ve her birinin nasıl kavranabileceğine atıfta bulunur. Bununla birlikte, burada gizlenen mekanik indirgemecilikten -refleks ve yankı metaforları buna işaret eder- nasıl kaçınılabileceği sorusuna da, aynı şekilde atıfta bulunulur.

Bunun yanı sıra **Marx** ve **Engels**, “tarihsel materyalizmin düzeninin” atlanması ve “tarihsel çağların uygun şekilde kısaltılmasında kullanılacak bir reçeteye veya şemaya” aktarılması halinde, bunun nasıl olmayacağını da akıllarında tutarlar (27). Bu, Engels’in yaşlılık mektuplarında (krş. örn. 39/205ff) ve aynı şekilde, *tarihsel materyalizmin -Nikolai I. Buharin’in Tarihsel Materyalizm Teorisi*’nde (1922) karşısına çıkan, SB’deki tonu

belirleyen diyalektik [materyalizmin] aksine- kredisini yükseltmeye çalışan Antonio **Gramsci**'nin üzerinde çalıştığı cephedir. Salt 'materyalist süslemeden' kaçınmak için, ilk adımda bireysel gerçekleri kendine özgü 'bireyselliği' içinde ortaya koyan ve bu sayede "bir dünya görüşünü mekanik bir formüle indirgemek gibi kötü bir eğilimden" uzak durmaya çalışan, araştırma temelli bir tutuma ihtiyaç vardır (**Gramsci**, *Hap. Def.* 11, §25, 1423).

4. "Mekanik düşünce", "dünyayı ahiret öcüsü büyüünden kurtarmıştır" (**Bloch**, *Mp*, 179) ve bu "her eleştirinin önkosulu olarak" (Marx, *KHR*, 1/378) din eleştirisi için bir temel oluşturmuştu, ancak hâlâ tanrının müellif rolünü kabul ediyordu. Ama henüz *bu dünya* öcüsünün sonu gelmiş değil. Aksine, Marx'ın ideolojik güçler veya metanın fetiş karakteri tarafından yabancılaşmış toplumsallaşma olarak analiz ettiği «şeylerin» insanlar üzerindeki anonim egemenliğini kuran, yükselen burjuva toplumdur. Marksizmi önce II. Enternasyonal'in ekonomizmiyle, ardından da Ekim Devrimi'nin ardından sosyalizmin devletleşmesiyle yeniden yakalayan mekanik determinizm, yalnızca burjuva toplumu formlarının üstesinden gelememekle kalmamış, sosyalizmde de kendisini yeniden üreten yabancılaşma olgusuna eleştirel bir şekilde yaklaşmamıştı.

4.1 İlk olarak 1925'te yayınlanan ve *Doğanın Diyalektiği* başlığı altında toplanan metinler, Sven-Eric

Liedman'ın ortaya koyduğu gibi, ikili bir başlangıç noktası sunar: Bir yandan **Engels** çekmeyi ve itmeyi bütün hareketlerin "iki basit temel biçimi" (*DN*, 20/362) olarak kavrayarak "indirgeme mekanizmasına karşı" çıkar; öte yandan, "tüm değişimlerin yer değişikliğinden, tüm niteliksel değişimlerin niceliksel değişikliklerden" kaynaklandığını öne süren ve bu esnada "nitelik ve nicelik arasındaki ilişkinin karşılıklı olduğunu, niteliğin nicelikte olduğu gibi, niceliğin de nitelikte ortaya çıktığını, yani bir karşılıklı etkileşimin gerçekleştiğini" (517 ve devamı) gözden kaçıran "egemen mekanik görüş"e (501) de karşı çıkar. **Liedman**'a göre **Engels**'in görüşü, bir yandan fizikten kimyaya ve biyolojiye "sürekli, niceliksel olarak belirlenmiş bir geçiş" olduğu anlamına gelirken, diğer yandan "bir hareket biçiminden diğerine geçiş her zaman bir sıçrama, belirleyici bir dönüşüm" (*AD*, 20/61) oluşturduğu için, **Engels**, "mekanik materyalizm dahil olmak üzere [...] mekanikçi görüşlere" (1977/1986, 166) karşı çıkar. Nicelikten niteliğe geçiş hakkında konuşmak, "ölü proteinden canlı maddeye geçiş" örneğinde olduğu gibi, yalnızca böyle bir "belirleyici bir dönüşüm" bağlamında anlamlıdır (**Liedman** 1977/1986, 171).

Engels, **Darwin**'in teorisini, Eugen **Dühring**'in reddedişiyle "aynı coşkuyla" kabul ediyorsa, bunun nedeni, **Darwin**'in önceden tahmin edemeden gelişimi açıkladığı adaptasyon ve kalıtım etkileşiminin, **Dühring**'in "tam

bilimsel bir teorinin [...] kesinlikle deterministik olması gerektiği” görüşüne ters düşmesidir (**Liedman** 1977/1986, 176).

Dürring’le “yalnızca Alman sosyal demokrasisini etkilemek için verilen ideolojik bir mücadele değil, aynı zamanda bilimsel teoriler ve bilimsel idealler için de verilen bir mücadele olan” (177; vurgu silindi) hesaplaşmada, **Darwin**’e yönelik çekinceler konusunda suskun kalınmıştı. Ancak *Doğanın Diyalektiği* hakkındaki notlarında, Darwin’in kendisinden çok Darwin’in takipçilerini göz önünde bulunduran Engels, tarihsel gelişimin ve karmaşıklığın tüm çeşitliliğini yetersiz ve tek yanlı bir ‘varoluş mücadelesi’ ifadesi altında toplamının “çocukça [...]” olduğunu düşünür (20/565). **Liedman** ayrıca bunu, “tarih bilimlerinde elde edilebilecek bir tür bilimsel yaklaşımı” etkileyen bir şey olarak görmektedir (1977/1986, 185). **Dürring** dosdoğru “son kertede hakikatler”e (184) yönelirken, **Engels**, -toplumun ekonomik temeli tarafından yalnızca “son kertede” (J. Bloch’a mektup, 21.9.1890, 37/463) belirlenen-tarihsel bir anın analizinin hangi dolaylımları hesaba katması gerektiğini açık bırakır.

Bu nedenle, **Stalin**, Sovyet Marksizmi için kanonik olan *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm* metninde, “toplum tarihi biliminin tüm karmaşıklığına rağmen [...] biyoloji kadar [...] kesin bir bilim olabileceği” iddiasını (1938 /1947,

658), her türlü hareketin “mekanik” harekete indirgenmesinin “kimya öncesi 18. yüzyıldan” geldiğini ve süreçlerin net bir şekilde kavranmasını [karmaşıklığı] iddia eden **Engels**’ten ziyade **Dürring**’e bağlar (20/ 513). Engels’in **Büchner** ve **Moleschott**’a (“Bacağı nasıl yürümeyi sağlayan kasları varsa, beynin de düşünmeyi sağlayan kasları vardır”, akt. Bloch, *Mp*, 129) ve onların “düz materyalist popülerleştirilmelerine” (20/472) karşı cephe alması da bu yüzdendir. **Engels**’in doğa, toplum ve bilim ilişkilerini birlikte düşünme iddiasıyla diyalektiği “bütün bağlamın bilimi” (307) olarak tanımlaması, nicelikten niteliğe “diyalektik geçiş”in [...] küresel ekosistemlerin devrilmesi şeklini alabileceği” bir jeolojik çağda önem kazanır (**Altwater** 2015, 156).

4.2 Ekim Devrimi tarafından ortaya konan özgürleşim iddiası ile çaresizlikten kaynaklanan ‘tek ülkede sosyalizm’ uygulanması arasındaki çelişkide, düşünce, “şeyleşmenin çeşitli biçimlerine, ortodoksluğa, skolastisizme, ontolojileştirmeye ve doğallaştırmaya tepki veren” bir “meşrulaşma baskısı” altına girer (**Negt** 1969, 21). Bu koşullar altında özellikle **Lenin**’in *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*’i ile **Engels**’in *Doğanın Diyalektiği*, Oskar **Negt**’e göre, “diyalektikçiler” ile “mekanikçiler” (29) arasında süregelen tartışma tarafından değil de, bütün tarafların ortak kaygısı olan ve “devrim sonrası Sovyet toplumunun kronik bir

istikrarsızlık içinde bulunan denge durumuna” (44) doğanın diyalektiğinde ve yansıtma teorisinde sarsılmaz bir şekilde yer alan “olayların yarı doğal bir gelişim göstermek zorunda olduklarına dair bir içgörü” tarafından belirlenen bir Sovyet Marksizminin beslediği bir alıntı kaynağı haline gelir. Bu bağlamda **Engels**’in “dünyanın gerçek birliği”nin “maddiliğinden” (20/41) oluştuğuna dair tespiti, artık “sistemden çıkma» olasılığı olmaksızın” “eksiksiz bir dünya görüşü” için başlangıç noktası sunar (Negt 1969, 38).

Gramsci, **Buharin** eleştirisi bağlamında da aynı yere atıfta bulunur, ancak “maddiliği” izleyen devamdan da bahseder: “ve bu, felsefe ve doğa bilimlerinde yaşanan uzun ve zorlu gelişimle [...] kanıtlanmıştır” (*Hap. Def.* 11, §17, 1411). **Negt**, vurguyu bu ifadenin doğayı ve toplumu kapsayan ve bundan yola çıkarak ‘toplumun araştırılmasını’ ‘diyalektik materyalizmin yol gösterici ilkelerinin’ salt bir ‘uygulaması’ olarak (**Stalin** 1938/1947, 647) ortaya koymanın mümkün olduğu ‘nesnelci’ kısmına yerleştirirken, **Gramsci** ifadenin ikinci kısmına “doğru görüşün tohumu” olarak atıfta bulunur, çünkü “nesnel gerçekliği kanıtlamak için yeniden tarihe ve insana başvurur” (H. 11, §17, 1411). Gramsci’nin “nesnel” bilgiyi “insan türünün kendisinin kültürel birlik için verdiği mücadeleye” (1411f) bağlı olarak “insani olarak nesnel” algılaması gibi, **Engels** de doğa yasalarının bilgisini “ebedî, ezeli olanın bilgisi”

olarak kavrar; ancak burada şöyle bir sorun vardır, “bu ebedî ve ezeli bilgi yana yana ve art arda çalışan sonsuz sayıda sonlu insan kafasından”, dolayısıyla “sonsuz asimptotik bir ilerlemeden” ortaya çıkmıştır (20/ 501f).

Bu “sorun” **Buharin**’de yoktur ve zaten olmaması da gerekiyordu, çünkü tabii olduğu meşrulaştırma dürtüsü, “Sovyet Marksizmine özgü ‘öznellik’ korkusunun oluşmasına” (Negt 1969, 36) izin vermiyordu. Georg **Lukács**, **Buharin**’in *Tarihsel Materyalizm Teorisi*’ne dair yaptığı incelemede, “Marksist yöntemin belirleyici noktasını” bulanıklaştırarak “burjuva doğabilimsel materyalizme çok yaklaştıran bu teoriyi”, “*ekonominin* ve ‘sosyolojinin’ *bütün fenomenlerini insanların birbirleriyle olan toplumsal ilişkilerine dayandırması*” nedeniyle eleştiriyordu. (1925/1969, 283f).

Gramsci, “dış dünyanın ‘sözde’ gerçekliği” (H. 11, §17, 1407) hakkındaki konuşmayı eleştirir, çünkü bu konuşma hâlâ “yermerkezci, insanbiçimci, insanmerkezci” (§13. 1395) olmaya devam eden gündelik aklın önyargılarını pekiştirir. Çünkü gerçekten de insanın tanrı tarafından yaratılmış olan bir dünyayı “her şeyiyle hazır” bulduğu inancının dayandığı dogma “din kökenli”dir (§17, 1408). Bundan ötürü, **Buharin**’in ders kitabında – Sovyet Marksizminin ‘kaba Marksizm ile dinsel olarak süslenmiş idealizm (**Hedeler** 2014, 29)” anlayışıyla şekillendiği evrede gerçek “mekanikçilere” yaklaşarak ve

uzaklaşarak - yaptığı gibi, “günlük aklın bu tecrübesine dayanmak”, **Gramsci**'ye göre “oldukça ‘gerici’ bir anlama sahipti ve dinsel duygulara örtük bir dönüşü ifade ediyordu (H. 11, §17, 1408). «Kendinde» bir nesnellik yoktur, yalnızca insanın kendisi gibi «oluşt» bir olduğu insan bilişiyile ilişkili olarak bir nesnellik vardır (1412).

Her şeyden önce **Gramsci**, **Buharin**'i ders kitabını madunluğun aşılması perspektifinden değil de, devrim sonrası durumda şekillenen ve harekete geçiren praksis formlarına neredeyse hiç yer vermeyen ve bunun yerine bir ‘dünya görüşü’ne onay verilmesini talep eden bir ‘nesnellik’ açısından yazmakla suçlar. Mekanik determinizm -kişinin o an için yenilgiye uğradığı, ancak uzun vadede “şeylerin gücü”nün kişinin lehine çalıştığı” anlayışı- ancak “mücadelede inisiyatif”in olmadığı durumlarda bir “ahlaki direniş gücü” haline gelebilir (H.11, §12, 1386). “Kitlesele ekonomik faaliyetin lideri ve sorumlusu” olmak isteyenlerin bakış açısından (age.), mekanik determinizm, entelektüeller tarafından “tutarlı felsefeye” yükseltildiği zaman bir engel, bir “pasiflik nedeni” haline gelir (1387). **Buharin** ve genel olarak ML’de durum tam olarak budur.

4.3 Maduniyetin üstesinden gelme perspektifiyle ilgili olarak, Ernst **Bloch** ayrıca 1949’da Leipzig’deki verdiği açılış dersinde öğrencileri uyarıyordu: “Sadece kıvrak zekâlı olmak ile hızla şablonculuğa geçmek, materyalist

bir yazıya neden olmaz.” (GA 10, 285) İdealizm de **Lenin**'in anlayışına uygun olarak incelenmelidir: “Akıllı idealizm, akıllı materyalizme aptal Marksizmden daha yakındır.” (286; krş. LW 38, 263) Bu cümle, zaten ML’nin kodlandığı sırada 1936/37’de yazılan Bloch’un materyalizm hakkındaki kitabı için bir rehber görevi görüyordu, çünkü “materyalizm, [...] banal yetersizlik için bir izin belgesi ya da koruyucu bir kalkan değildir ve sorunlardan [...] yaşasın mekanik olarak kurtaran bir mazeret hiç değildir (*Mp*, 16). “Gençlik arkadaşı Georg **Lukács**’a” ithaf edilen ve mekanik dünya tablosunun kuantum fiziksel tarafından tahtından indirilmesini araştıran kitap, “aktarma sorunları”nı – “beden-ruh, altyapı-üstyapı, varlık-bilinç, nicelik-nitelik – (16 ve devamı) çözülemez hale dönüştürecek olan “takoz maddesine indirgemeye” kesinlikle karşı çıkar. Bu, -**Gramsci**’nin çalışmalarının yanı sıra- – Marksizm nezdinde materyalist tarih anlayışına itibarını iade etmek için yapılan en ileri girişimdir ve onu en azından “dünyada geleceğe açık” (128) olan şeylerle ilgili olmayan bir yerde teste tabi tutar: Dünyayı kendisinden kaynaklı gerçek materyalist açıklama, her halükârda sadece diyalektik-sıçramalı, dolayımli kesintilerle dolu, yeniye yer bırakan bir tarzda düşünülebilir” (19).

Bloch’a göre, “bugüne kadarki büyük filozofların” hemen hemen hepsinin idealist olmaları, yalnızca iktidarın hizmetinde uyguladıkları

sosyal görevle değil, aynı zamanda “öncelikle”, materyalizmi tehdit eden “düşünmenin sessizleşmesi, entelektüel kayıp, banallığe kayma gibi mekanikçi tehlikeyle” açıklanabilir (128 ve devamı). Bu tehlikeyi en aza indirmeye hizmet eden ve dolayısıyla karşı saldırı olarak çıplak “düşünce becerisine” hizmet eden her şey, felsefe tarihinin içinden öne çıkartılacaktır. **Demokritos**’a geri giden, “burjuva-mekanik” materyalizmin henüz ilkesel olarak aşamadığı, mekanik materyalizmin dayanağı olarak **Aristoteles görünmektedir**. **Platon**’a karşıtlık içinde Aristoteles maddeyi “Varolmayan” olarak değil de “formu olanaklı kılının altında yatan” (141) şey olarak ele alır; “maddeyi, belirleyen değil de [...], olanaklılığın dayanağı olarak kendisinin belirlenmiş olduğu bir olanaklı-varlık [δυνάμει □v]” olarak (143). Kısacası, “idealist-materyalist **Aristoteles**” “diyalektik madde kavramına **Demokritos**’tan daha güçlü bir katkıda bulunmuştur; bu, idealizmin bir paradoksudur” (145). Ya da Bloch’un sol-Aristotelesçi **İbn Sina** ve **İbn Rüşd**’de bulduğu, “şeylerin yalnızca biçimleriyle değil, niteliksel olarak da tasarlanmış (154), çok daha köklü bir şekilde, maddeleriyle [...] de farklılık gösterdikleri” yolundaki “çok kapsamlı, henüz aşlamamış düşünce”nin. Son olarak, **Engels**’in *Doğanın Diyalektiği*’nin önemini “materyalizm uğruna üstün-mekanik bir kampanya” (362) olduğunu belirtiyor ve burada “diyalektik ile mekanikçilik arasındaki temel farkı”, “yenilik

yeteneği”ni vurguluyor. (371).

4.4 Tarihci Edward P. Thompson’a göre, tecrübe kavramı, “insanların pratik eylemlerini ve harekete geçişlerini” “ekonomik üretim tarzlarının ve politik kurumların ‘nesnel’ yapıları” ile bir araya getiren önemli bir “arabulucu unsuru” belirtir (**Vester** 1980, 13). Bu boyutun eksik olduğu yerde, Louis **Althusser**’in (*FM*, 243) toplum analizi olan “karmaşık yapıli bütün”, “bütün yapısalcılıklarda olduğu gibi insan praksisinin şeyleştirildiği ve ‘insanın bir ölçüde yapının gelişmesiyle geliştiği’ (**Sartre**) bir mekanizmaya dönüşür (**Thompson** 1980, 149).

Bundan ötürü, **Thompson**’a göre, **Althusser**’de “hâlâ bir saat mekanizmasıyla (ya da felsefi bir mekanizmayla” uğraşyoruz (132); bu mekanizma sanki görünmez bir el tarafından hareket ettirilen bir planetaryum, erkekler ve kadınlar da burada maddi yaşamlarıyla, belirli ilişkileriyle, tecrübeleriyle (148) -ve dolayısıyla tarihsel materyalizmin yaşayan ruhuyla- var olmuyorlar. **Engels**’e göre madde nasıl “olduğu gibi” kavranamazsa ve yalnızca “niteliksel farklılıkları salt niceliksel farklılıklara indirgeyen” (20/519) bir “soyutlama”ysa, **Thompson**’a göre “yapı” da tarihsel yaşamın bütün özel niteliklerinin yok olduğu bir soyutlamadır. Bununla birlikte, **Althusser**, tam olarak siyasette nedensellik düşüncesine tepki olarak **-Thompson** tarafından saha sürülen

Jean-Paul **Sartre**'ın da belirttiği üzere (1969/1975, 149)- “üstbelirlenim” gibi bir kavram ortaya koyduğundan, bu eleştiri hedefi aşmaktadır.

5. 18. yüzyılda insan bir makine olarak temsil edildiyse, 21. yüzyılda makine bir insan olarak temsil edilmektedir. Robotik, sinirbilim ve bilişsel bilimin ‘dijital devrim’ sayesinde iç içe geçmesinin mümkün kılınması yalnızca ‘yapay zekâ’ olanaklarına bağlı fanteziler için değil, her şeyden önce tahakküm teknolojileri ve ideolojileri için yeni alanlar açtı. “Aktör-Ağ Teorisi”nin “düz ontolojisi” burada devreye girer, çünkü “akla gelebilecek bütün varlıkların aktörler olarak görünmesini mümkün kılar, yani hareket etmelerine izin vererek şeyleri insanlaştırır ve insanları şeyleştirir” (**Haug** 2015, 318). İnsan ve makinenin farklı varlık sınıflarına ait olması rahatsız edici bulunarak ortadan kaldırılır ve ‘eyleyen makine’ metaforu geçmiş gibi kabul edilir.

Hong Kong’un Hanson Robotics firması tarafından tasarlanan ve Suudi Arabistan’da Gelecek Yatırım Girişimi’nde tanıtılan ve kadın-insan formuyla donatılan robot Sophia’ya, Ekim 2017’de tüm hak ve yükümlülükleriyle bu ülkenin vatandaşlığı verilecek. Bunun, robotik tarafından işletilmesi planlanan fütürist şehir için yatırım çekmeyi hedefleyen bir tanırım etkinliği olmasına rağmen, yine de bu olay kapitalist seçkinlerin antihümanizm, posthümanizm ve transhümanizmin mekatronik

materyalizminin yolunu düzelemeye çalıştığı çıkarlarına uygun olarak kullanım imkânlarına işaret ediyor.

Kaynakça:

E.**Altwater**, *Engels neu entdecken*, Hamburg 2015; E.**Bloch**, »Universität, Marxismus, Philosophie« (1949), GA 10, 270-91; H.**Blumenberg**, *Die Genesis der kopernikanischen Welt*, Frankfurt/M 1975; F.**Borkenau**, *Der Übergang vom feudalen zum bürgerlichen Weltbild. Studien zur Geschichte der Philosophie der Manufakturperiode*, Paris 1934; N.**Bucharin**, A.**Deborin** u.a., *Kontroversen über dialektischen und mechanistischen Materialismus*, hgg. u. eingel. v. O.Negt, Frankfurt/M 1969; R.**Descartes**, *Abhandlung über die Methode des richtigen Vernunftgebrauchs* (1637), a.d. Frz. v. K.Fischer, Nachw. v. H.Glockner, Stuttgart 1961; Descartes, »Der Mensch« (1664), *Die Welt. Abhandlung über das Licht / Der Mensch*, Frz./Dt., içinde, yayınl. ve çev. Ch.Wohlers, Hamburg 2015, 173-327; J.**Ehrard**, *L'idée de nature en France dans la première moitié du XVIIIe siècle*, 2 Bde., Paris 1963; M.**Fontius**, »Der Tod eines ›philosophe‹. Unbekannte Nachrufe auf La Mettrie (Teil 2)«, *Beiträge zur romanischen Philologie*, 6. Jg., 1967 içinde, H. 2, 226-51; H.**Grossmann**, »Die gesellschaftlichen Grundlagen der mechanistischen Philosophie und die Manufaktur«, *ZfS*, 4. Jg., 1935 içinde, H. 2, 161-231; W.F.**Haug**, »Die Camera obscura des Bewusstseins. Kritik der Subjekt/ Objekt-Artikulation

im Marxismus«, Projekt Ideologie-Theorie, *Die Camera obscura der Ideologie*, AS 70, Berlin/W 1984 içinde, 9-95; Haug »Mensch, Natur und Technik im Hightech-Kapitalismus. Teil 1: Digitalisierung des Subjekts bei Bruno Latour«, *Argument* 313, 57. Jg., 2015 içinde, H. 3, 315-37; W.**Hedeler**, *Dialektiker und Mechanizisten. Wie der Marxismus in der Sowjetunion zur Legitimationswissenschaft verkam*, Berlin 2014; Th.**Hobbes**, *Leviathan* (1651), a.d. Engl. v. J.P.Mayer, Stuttgart 1970; P.Th.**d'Holbach**, *System der Natur oder von den Gesetzen der physischen und der moralischen Welt* (1770), Berlin/DDR 1960; M.**Horkheimer**, »Vorwort« (1933), Borkenau 1934 içinde, V; Horkheimer, »Vorbemerkung«, Grossmann 1935 içinde, 161; K.**Kosik**, *Die Dialektik des Konkreten. Eine Studie zur Problematik des Menschen und der Welt* (1963), a.d. Tschech. v. M.Hoffmann, 2.A., Frankfurt/M 1970; W.**Krauss**, »Zur Bezeichnung einiger philosophischer Grundbegriffe der deutschen und französischen Aufklärung« (1964), *Aufklärung III. Deutschland und Spanien*, hgg. v. M.**Fontius**, Berlin-New York 1996 içinde, 258-64; J.O.de **La Mettrie**, *Die Maschine Mensch* (1747), Frz./ Dt., hgg. u. übers. v. C.Becker, Hamburg 2009; F.A.**Lange**, *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart* (1866), 5.A., Leipzig 1896; P.-S.**Laplace**, *Traité de mécanique céleste*, Bd. 1, Paris 1798; Laplace, *Philosophischer Versuch über die Wahrscheinlichkeiten* (1814), a.d. Frz. v. N.Schwaiger, Leipzig 1886; S.-E.**Liedman**, *Das Spiel der Gegensätze. Friedrich Engels' Philosophie und die Wissenschaften des 19. Jahrhunderts* (1977), a.d. Schwed. v. G. u. M.Tabukasch, gek. A., Frankfurt/M-New York 1986; G.**Lukács**, »N.Bucharin: Theorie des historischen Materialismus (Rezension)« (1925), Bucharin/ Deborin 1969 içinde, 283-91; M.**Naumann**, »Holbach und das Materialismusproblem in der französischen Aufklärung« *Grundpositionen der französischen Aufklärung*, hgg. v. W.Krauss, Berlin/DDR 1955 içinde, 83-127; O.**Negt**, »Marxismus als Legitimationswissenschaft. Zur Genese der stalinistischen Philosophie«, Bucharin/Deborin 1969 içinde, 7-48; I.**Newton**, *Philosophiae naturalis principia mathematica* (1687), 2., verb. u. erw. A., Cambridge 1713; J.-P.**Sartre**, »Das Risiko der Spontaneität, die Logik der Institution. Ein Gespräch mit Jean-Paul Sartre« (1969), R.Rossanda, *Über die Dialektik von Kontinuität und Bruch. Zur Kritik revolutionärer Erfahrungen – Italien, Frankreich, Sowjetunion, Polen, China, Chile*, Frankfurt/M 1975 içinde, 128-54; V.**Schmidtchen**, »Vom Maß der Dinge«, K.-H.Ludwig ve a.e., *Metalle und Macht* içinde. 1000-1600, Propyläen Technikgeschichte, yay. W.König, Bd. 2, Berlin 1997, 549-72; J.**Stalin**, »Über dialektischen und historischen Materialismus« (1938), Stalin, *Fragen des Leninismus*, Moskau 1947 içinde, 647-79; J.**Starobinski**, *Aktion und Reaktion. Leben und*

Abenteuer eines Begriffspaares, a.d. Frz. v. H.Günther, München 2001; E.P.**Thompson**, *Das Elend der Theorie. Zur Produktion geschichtlicher Erfahrung*, Einl. v. M.Vester, a.d. Engl. v. P.Huth, Frankfurt/M-New York 1980; M.**Vester**, »Edward Thompson und die ›Krise des Marxismus‹«, Thompson 1980 içinde, 13-38.

Peter Jehle

Çeviri: Atilla Dirim

► Akıl, Akılcılık, Aydınlanma, Batı Marksizm, Belirlenimcilik, Belirlenme/Determinasyon, Bilgi, Bilgi Kuramı, Bilinç, Buharinizm, Burjuva Devrimi, Darwincilik, Ders Kitabı Marksizmi, Din, Din Eleştirisi, Diyalektik, Diyalektik Materyalizm, Dolayım, Düşünce Formu, Emir-komuta Sosyalizminde Apati, Epistemoloji, Felsefenin Temel Sorusu, Feuerbachçı Materyalizm, Feuerbach Tezleri, Gerçeklik, İdea, İdealizm/Materyalizm, İdeoloji Eleştirisi, İdeoloji Teorisi, İndeterminizm, Kaba Materyalizm, Kantçılık, Kültürel Materyalizm, Lyssenkoculuk, Madde, maddesel, Makine, Marksizm, Marksizm-Leninizm, Materyalizm (pratik-diyalektik), Materyalizm ve Ampiryokritisizm, Maymun, Metafizik, Olanak, Olumsal, Öte Dünya/Bu Dünya, Özne/Nesne, Platonculuk, Posthümanizm, Praksis, Praksis Felsefesi, Rastlantı, Ruh, Sezgisel Materyalizm, Spekülasyon, Şeyleşme, Tarihsel Materyalizm, Teknik İlerleme, Tin Tarihi, Transhümanizm, Varlık/

Bilinç, Yabancılaşma, Yansıma, Yapay Zekâ, Yeni Kantçılık, Zorunluluk
► Affe, anschauerender Materialismus, Apathie im befehlsadministrativen Sozialismus, Aufklärung, Bestimmung/Determination, Bewusstsein, Bucharinismus, bürgerliche Revolution, Darwinismus, Denkform, Determinismus, Dialektik, dialektischer Materialismus, Entfremdung, Epistemologie, Erkenntnis, Erkenntnistheorie, Feuerbachscher Materialismus, Feuerbach-Thesen, Geistesgeschichte, Grundfrage der Philosophie, historischer Materialismus, Idealismus/Materialismus, Idee, Ideologiekritik, Ideologietheorie, Indeterminismus, Jenseits/Diesseits, Kantianismus, Kontingenz, kultureller Materialismus, Künstliche Intelligenz, Lehrbuchmarxismus, Lyssenkoismus, Marxismus, Marxismus-Leninismus, Maschinerie, Materialismus (praktisch-dialektischer), Materialismus und Empiriokritizismus, Materie, materiell, Metaphysik, Möglichkeit, Neukantianismus, Notwendigkeit, Philosophie der Praxis, Platonismus, Posthumanismus, Praxis, Praxisphilosophie, Rationalismus, Religion, Religionskritik, Seele, Sein/Bewusstsein, Spekulation, Subjekt-Objekt, technischer Fortschritt, Transhumanismus, Verdinglichung, Vermittlung, Vernunft, Vulgärmaterialismus, westlicher Marxismus, Widerspiegelung, Wirklichkeit, Zufall